

การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง

Developing community communication channel for disaster risk reduction of vulnerable groups

ศันสนีย์ จันทรานุภาพ^{1*} และ พร้อมศักดิ์ จิตจำ²

Sansanee Chanarnupap^{1*} and Promsak Jitjam²

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุ ในตำบลพะตง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 5 ระยะ ได้แก่ ระยะเตรียมการ ระยะการทำวิจัย ระยะการจัดทำแผน ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ และระยะการติดตามประเมินผล ในระยะการทำวิจัย นักวิจัยเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยวิธีสังเกต สัมภาษณ์เจาะลึก และสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักมีจำนวน 145 คน คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะจง และใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของส่วนท้องถิ่นในตำบลพะตงให้ความสำคัญกับการป้องกันและแก้ไขปัญหาสาธารณสุข ภัยพิบัติ โดยเฉพาะ อุทกภัย วาตภัย และดินถล่ม แต่กลุ่มเปราะบางเป็นกลุ่มเสี่ยงที่มีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร นักวิจัยพบ ปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง อาทิ ปัญหาการแจ้งเตือนภัยไม่ทั่วถึง ปัญหาขีดความสามารถจำกัดในการตอบสนองต่อข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ และปัญหาข่าวลือข้อมูลเท็จ การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้ เลือกอสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางในการสื่อสาร เนื่องจากจำเป็นต่ออาศัยบุคลากรที่มีความเข้าใจทั้งด้านการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การปฐมพยาบาลร่างกายและจิตใจ การส่งเสริมบทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ในฐานะผู้ส่งสารและ/หรือสื่อบุคคล มีประโยชน์ดังนี้ (1) เสริมสร้างวัฒนธรรมการป้องกันภัยในชุมชน และ (2) เพิ่มขีดความสามารถและกระมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการรับมือภัยพิบัติ

คำสำคัญ: การสื่อสาร การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ กลุ่มเปราะบาง

Abstract

This paper is based on a participatory action research aiming to develop community communication channel for disaster risk reduction of disabilities and elders in Patong sub-district, Hat-Yai district, Songkhla province. The research methodology is divided into five phases, which are preparation phase, research phase, planning phase, implementation phase and evaluation phase. In research phase, the research employed qualitative data collection methods covered

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

¹ The Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Songkhla 90000

² มูลนิธิเครือข่ายเมืองภาคใต้เพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (คมรส.) สงขลา 90110

² Southern Cities Climate Change Resilience Networks Foundation (SCCCRN), Songkhla 90110

* Corresponding author. E-mail: sansaneebee@hotmail.com

general observation, group interview, and in-depth interview. The research key informants were 145 persons recruited by purposive sampling. The research findings are derived by content analysis method and triangulation. This research found that Patong communities have the awareness in disaster risk management especially flood, storm and land slide. Local administration organizations in Patong sub-district are the center for natural disaster management. However, the defensive measures for vulnerable groups are likely limited due to difficulties in self-reliance when confronting disaster. Developing community communication channel by promoting the role of village health volunteers is arguably able to reduce disaster risks of disabilities and elders. Village health volunteers are tentatively seen as sender and/or personal media in the communication process. The contribution from their role enactment are (1) promoting the culture of disaster prevention in the community, and (2) increasing the capacity of disaster risk reduction by focusing on people-participation sector.

Keywords: communication, disaster risk reduction, vulnerable groups

บทนำ

ประเทศไทยกำลังเผชิญกับความท้าทายที่สำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน สืบเนื่องจากปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม มีรูปแบบการพัฒนาและวิถีชีวิตที่พึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศจึงนับเป็นภัยคุกคามที่สำคัญต่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ ประเทศไทยจึงได้ให้การรับรองกรอบเซนไดเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ พ.ศ. 2558-2573 (Sendai framework for disaster risk reduction 2015-2030) ซึ่งเป็นกรอบการดำเนินงานสำหรับการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติกว่า 187 ประเทศให้การรับรองในการประชุมระดับโลกว่าด้วยการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ครั้งที่ 3 ณ เมืองเซนได ประเทศญี่ปุ่น เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2558 โดยยกให้เป็นพิมพ์เขียวของโลกในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ กรอบเซนไดเสนอว่า ผลกระทบจากภัยพิบัตินั้นสามารถบริหารจัดการได้โดยไม่ต้องรอให้ภัยพิบัติ

เกิดขึ้นก่อน และได้เริ่มให้ความสำคัญกับ “การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ” ซึ่งเป็นการดำเนินงานเชิงรุก มุ่งเน้นการลดปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงก่อนที่ภัยพิบัติจะเกิดขึ้น แม้การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติจะสามารถดำเนินการได้ในทุกระยะของการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ แต่ในการดำเนินการเชิงรุกก่อนเกิดภัย จะให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการป้องกันและการลดผลกระทบ เป้าหมายที่สำคัญของกรอบการดำเนินงานเซนไดคือ ป้องกันความเสี่ยงใหม่และลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีอยู่เดิม (Department of Disaster Prevention and Mitigation, Ministry of Interior Thailand, 2013)

ปัจจุบันประชาคมโลกสนับสนุนให้แต่ละประเทศให้ความสำคัญกับการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ โดยองค์การระหว่างประเทศว่าด้วยการมาตรฐาน (international organization for standardization) ได้จัดทำ “ISO 31000 ว่าด้วยการบริหารจัดการความเสี่ยง” เพื่อเป็นมาตรฐานสากลในเรื่องของหลักการ กรอบการดำเนินงาน และกระบวนการในการบริหารจัดการความเสี่ยง สำนักงานเพื่อการลดความเสี่ยงจากภัย

พิบัติแห่งสหประชาชาติ (United nations office for disaster risk reduction) ได้ใช้ ISO 31000 เป็นกรอบในการอบรมผู้เชี่ยวชาญด้านการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติระดับนานาชาติ และส่งเสริมให้องค์กรทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับสากล นำ ISO 31000 ไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนากรอบการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ (Witoontat, Reyes, & Sarsycki, 2016)

บทความวิจัยเรื่อง การพัฒนาช่องทางสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาช่องทางสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุในตำบลพะตง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา จากการสอบถามข้อมูลจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2562 พบว่า ตำบลพะตงมีผู้พิการจำนวน 303 คน และผู้สูงอายุ จำนวน 1,756 คน กลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้เน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีขีดความสามารถจำกัดในการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติ ผู้วิจัยเลือกตำบลพะตงเป็นพื้นที่เป้าหมายเนื่องจากเป็นพื้นที่ประสบอุทกภัยซ้ำซากและที่ผ่านมามีแผนป้องกันบรรเทาสาธารณภัยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่มีมาตรการรองรับกลุ่มเปราะบางอย่างเป็นรูปธรรม แผนปฏิบัติการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นระบบการทำงานเชิงรุกที่มีการวางแผนเตรียมความพร้อมรับมือสาธารณภัยที่อาจเกิดขึ้น ซึ่งการจัดการสาธารณภัยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแบ่งระยะการจัดการออกเป็น 3 ระยะ คือ (1) ระยะก่อนเกิดภัย เน้นการป้องกันและลดผลกระทบ

(prevention and mitigation) การเตรียมความพร้อม (preparedness) การแจ้งเตือนภัยล่วงหน้า (early warning) (2) ระยะเกิดภัย เน้นการกู้ภัยและบรรเทาภัย (rescue and relief) การประเมินความเสียหายและความต้องการการช่วยเหลือ (damage and needs analysis assessment) (3) ระยะหลังเกิดภัย เน้นการฟื้นฟูบูรณะสิ่งสาธารณประโยชน์และสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน (rehabilitation and reconstruction) สำหรับระบบการแจ้งเตือนภัยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น เมื่อมีการยืนยันข้อมูลว่ามีโอกาสเกิดสาธารณภัยขึ้นและประชาชนอาจได้รับผลกระทบขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะแจ้งเตือนภัยล่วงหน้าไปยังประชาชนในพื้นที่ ข้อมูลการแจ้งเตือนภัยประกอบด้วย (1) คาดการณ์ระยะเวลาและบริเวณพื้นที่ที่จะเกิดสาธารณภัย (2) ผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น และความยาวนานของภัย (3) แนวปฏิบัติในการป้องกันตนเองให้ปลอดภัย โดยการแจ้งเตือนภัยประชาชนโดยตรงขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะอาศัยช่องทาง เช่น สถานีโทรทัศน์ท้องถิ่น สถานีวิทยุกระจายเสียงชุมชน วิทยุสมัครเล่น วิทยุเครื่องแดง หอกระจายข่าว เสียงตามสาย รถประชาสัมพันธ์ ป้ายประชาสัมพันธ์ การใช้ธงสัญลักษณ์ในการแจ้งเตือนภัยบริเวณแหล่งน้ำ เว็บไซต์และเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น (Patong Subdistrict Administrative Organization, 2019) อย่างไรก็ตาม กลุ่มเปราะบางเป็นกลุ่มเสี่ยงที่มีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารช่องทางสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าวยังไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยได้อย่างทั่วถึง การลด

ความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้ อาศัยชุมชนเป็นฐาน (community based disaster risk management) เน้นส่งเสริมชุมชนจัดการตนเองแบบบูรณาการเพื่อความเข้มแข็ง (Srinoul, & Kheovichai, 2019) เนื่องจากชุมชนคือหน่วยสำคัญในการรับมือป้องกัน และฟื้นฟูเยียวยาผลกระทบที่เกิดจากภัยพิบัติ คนในชุมชนคือคนกลุ่มแรกที่ต้องเผชิญและรับมือกับเหตุภัยพิบัติ ซึ่งหากการรับมือในระยะแรกนี้มีประสิทธิภาพก็ทำให้ความเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชนทุเลาลงไปด้วย (Cheungsatiansup, 2016)

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัยมีดังนี้ (1) ช่วยเสริมพลังชุมชน เพิ่มขีดความสามารถในการรับมือและปรับตัวเพื่อลดความสูญเสียจากภัยธรรมชาติ และผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (2) เสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของกลุ่มเปราะบาง และ (3) ส่งเสริมให้ชุมชนเห็นความสำคัญของกลุ่มเปราะบาง นับเป็นการช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในอีกทางหนึ่ง

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุในตำบลพะตง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

นิยามศัพท์เฉพาะ

“ภัยพิบัติ” และ “สาธารณภัย” ในการวิจัยนี้ ใช้ในความหมายเดียวกัน หมายถึง อุทกภัย

“กลุ่มเปราะบาง” ในการวิจัยนี้ หมายถึง ผู้พิการและผู้สูงอายุที่มียุทธศาสตร์จำกัดในการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติ เช่น เป็นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีลักษณะติดบ้านหรือติดเตียง เป็นต้น

“การสื่อสาร” ในการวิจัยนี้หมายถึง กระบวนการถ่ายทอดข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ และประสบการณ์ ไปยังกลุ่มเป้าหมาย โดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน หรือเรียกว่า การสื่อสารชุมชน

“การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ” ในการวิจัยนี้หมายถึง แนวคิดและวิธีปฏิบัติในการลดโอกาสที่จะได้รับผลกระทบทางลบจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในตำบลพะตง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

“องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” ในการวิจัยนี้หมายถึง เทศบาลตำบลพะตงและองค์การบริหารส่วนตำบลพะตง

วิธีการศึกษา

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งขั้นตอนการดำเนินงานออกเป็น 5 ระยะ ได้แก่ ระยะเตรียมการ ระยะการทำวิจัย ระยะการจัดทำแผน ระยะการนำไปปฏิบัติ และระยะการติดตามประเมินผล โดยมีรายละเอียดดังนี้

ระยะเตรียมการ

นักวิจัยศึกษาบริบทของพื้นที่ศึกษาและใช้เวลาในการสร้างสัมพันธภาพกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยของท้องถิ่น ทั้งภาคราชการ ภาคท้องถิ่น ภาคสาธารณสุข และภาคประชาชน ระยะเตรียมการใช้เวลานาน 3 เดือน (พฤษภาคม-กรกฎาคม 2562) ความเข้าใจในบริบทของพื้นที่ศึกษาร่วมกับสัมพันธภาพที่มีกับชุมชนและเครือข่ายในงานป้องกันบรรเทาสาธารณภัยของท้องถิ่นช่วยสนับสนุนการทำงานของนักวิจัยซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

ระยะการทำวิจัย

นักวิจัยศึกษาปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง ระยะการทำวิจัยใช้เวลานาน 3 เดือน (สิงหาคม-ตุลาคม 2562) นักวิจัยใช้กรอบการประเมินความเสี่ยงตามมาตรฐาน ISO 31000 เป็นแนวทางในการออกแบบคำถาม การประเมินความเสี่ยงตามมาตรฐาน ISO 31000 เป็นการระบุลักษณะความรุนแรงและโอกาสในการเกิดผลกระทบทางลบจากภัย ซึ่งมีความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดอันตรายต่อคน ทรัพย์สิน การบริการ การดำรงชีวิต และสิ่งแวดล้อม คำถามที่ใช้ในขั้นตอนนี้ เช่น อาจเกิดภัยอะไรขึ้นในพื้นที่ มีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ผลที่อาจตามมาคืออะไรบ้าง มีสิ่งใดบ้างที่อาจช่วยบรรเทาผลร้ายของความเสี่ยงนั้น เป็นต้น นักวิจัยเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีสังเกต สัมภาษณ์เจาะลึก และสัมภาษณ์กลุ่ม ผู้ให้ข้อมูลหลักมีจำนวน 145 คน นักวิจัยใช้วิธีคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะจง (purposive sampling) สามารถจำแนกผู้ให้ข้อมูลหลักได้ดังนี้ (1) กลุ่มเปราะบางและสมาชิกในครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง จำนวน 103 คน ครอบคลุมทั้งเพศหญิงและเพศชาย ครอบคลุมทั้งผู้พิการและผู้สูงอายุ โดยเน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีลักษณะติดบ้าน (bed bound) และ/หรือ ติดเตียง (home bound) เป็นสำคัญ เนื่องจากมีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติ และเน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยตำบลพะตง ในการวิจัยนี้ได้แก่ ชุมชนตลาด ชุมชนต้นลุง ชุมชนประจักษ์คีรีวัฒน์ ชุมชนบ้านย่านยาวออก ชุมชนสวนสุขภาพ ชุมชนบ้านคลองตง ชุมชนบ้านปลักเค และ ชุมชนบ้านคลองประตู่ (2) ตัวแทนภาคประชาชน จำนวน

20 คน ได้แก่ แกนนำชุมชนจำนวน 11 คน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จำนวน 9 คน เน้นตัวแทนภาคประชาชนที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยตำบลพะตง เป็นสำคัญ (3) ตัวแทนหน่วยงานด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยของท้องถิ่นจำนวน 22 คน ครอบคลุมตัวแทนจากเทศบาลตำบลพะตง องค์การบริหารส่วนตำบลพะตง สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง มูลนิธิกู้ชีพพะตงเกิดธรรม ศูนย์แพทย์ชุมชนเทศบาลพะตง และมูลนิธิเครือข่ายเมืองภาคใต้เพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยข้อมูลทั้งหมดที่เก็บรวบรวมได้ถูกจำแนกเป็นหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา การตรวจสอบข้อมูลใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (triangulation) โดยพิจารณาว่าแหล่งบุคคลที่แตกต่างกันให้ข้อมูลสอดคล้องกันหรือไม่ หากข้อมูลที่ได้สอดคล้องกันจึงถือว่าข้อมูลมีความน่าเชื่อถือ

ตัวอย่างภูมิหลังและประสบการณ์ในการเผชิญอุทกภัยของกลุ่มเปราะบาง มีดังนี้

นายสมโภชน์ (นามสมมติ) อายุ 66 ปี
 ครัวเรือนของนายสมโภชน์ มีอยู่ด้วยกัน 7 คน (ผู้ใหญ่ 5 คน เด็ก 2 คน และแม่วัย 4 ตัว) โดยมีลูกสาวเป็นหัวหน้าครอบครัว ลูกสาวมีอาชีพค้าขายและเป็นช่างเสริมสวย นายสมโภชน์และภรรยาเป็นผู้สูงอายุ ทั้งสองคนมีปัญหาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เวลาเจ็บป่วยลูกสาวจะพาไปหาหมอที่ศูนย์แพทย์ชุมชน โดยปกติจะมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านมาเยี่ยมอย่างสม่ำเสมอ บ้านของนายสมโภชน์เป็นบ้านชั้นเดียว เคยประสบภัยน้ำท่วมหลายครั้ง และน้ำจะท่วมสูงมากเพราะมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ แต่ครั้ง

น้ำจะท่วมนานประมาณ 1-3 วัน ในอดีตเวลาเกิดน้ำท่วมทุกคนในบ้านจะขึ้นไปอยู่ตรงพื้นที่ใต้หลังคาซึ่งได้ต่อเติมไว้ แต่ปัจจุบันไม่สามารถขึ้นไปได้แล้วเพราะอายุที่มากขึ้น แต่ลูกหลานจะพานายสมโภชน์และภรรยาไปอยู่บ้านสองชั้นของญาติซึ่งอยู่ไม่ห่างกันนัก ส่วนคนที่เหลือยังคงอาศัยอยู่ในบ้าน โดยนำโต๊ะและเตียงมากันขวางทางน้ำ ให้มีพื้นที่พอลอยและหุงหาอาหารได้ ก่อนน้ำท่วม ทางครอบครัวมีการเตรียมความพร้อมล่วงหน้าประมาณ 1-3 วัน จากการแจ้งเตือนของเทศบาลและมีเพื่อนบ้านมาบอก ซึ่งจะกักตุนอาหารและน้ำดื่มไว้ เมื่อน้ำลด จะมีทหารที่มาช่วยทำความสะอาด ฉีดน้ำ และกวาดพื้นให้

ยายมาก (นามสมมติ) อายุ 70 ปี

ยายมากมีลูก 6 คน ปัจจุบันอาศัยอยู่กับลูกชายเพียงสองคน ส่วนลูกคนอื่นๆ ได้แยกครอบครัวไปแล้ว ลูกชายมีอาชีพรับจ้าง ยายมากติดเชื้อในกระแสเลือด ต้องกินยาเป็นประจำมานานกว่า 15 ปี เมื่อครั้งน้ำท่วมปี พ.ศ. 2543 ยายมากอาศัยอยู่กับสามีเพียงลำพังสองคน บ้านของยายมากเป็นบ้านชั้นเดียว อยู่ในพื้นที่ลุ่ม ทำให้มีน้ำท่วมสูงเกือบถึงหลังคาบ้าน น้ำมาเร็วมากทำให้ไม่สามารถเคลื่อนย้ายของได้ทัน กว่ายายมากจะรู้ชื่อน้ำก็มาถึงแล้ว ตอนนั้นยายมากและสามีต้องย้ายกันไปอยู่ที่ศูนย์อพยพ ภายหลังเมื่อสามีเสียชีวิตลง ลูกชายจึงได้ย้ายมาอยู่ด้วย และเนื่องจากเกิดน้ำท่วมบ่อย ลูกชายจึงช่วยปรับสภาพบ้านเพื่อรับมือกับน้ำท่วม โดยทำกำแพงปูนกันน้ำรอบบ้าน และต่อเติมชั้นสองของบ้าน ตอนนี้น้ำก็ยังทำไม่เสร็จ ทำไปเรื่อยๆ

นายสิน (นามสมมติ) อายุ 79 ปี

นายสินเป็นผู้พิการสูงอายุ อาศัยอยู่กับลูกสาวซึ่งมีอาชีพขายเครื่องสำอางในห้างสรรพสินค้า ในช่วง

กลางวันลูกสาวจะหาคนมาช่วยดูแลนายสินในเรื่องอาหารการกิน ปกติลูกสาวก็จะเป็นคนพาไปหาหมอตามนัดที่โรงพยาบาล บ้านของนายสินเป็นบ้านชั้นเดียว เมื่อเกิดน้ำท่วมบ่อยครั้ง ลูกสาวจึงให้คนมาต่อเติมชั้นลอยสำหรับหนีน้ำ เวลान้ำท่วมนายสินกับลูกสาวก็จะนำบันไดมาวางทาบ เพื่อปีนขึ้นไปอยู่บนชั้นลอยและขนข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นไปไว้บนชั้นลอยด้วย แต่ต้องมีคนมาช่วยขน เพราะขนกันเองสองคนไม่ไหว และคิดว่าถ้าหากมีน้ำท่วมอีก ก็คงต้องพากันย้ายไปอยู่ศูนย์อพยพ เพราะปีนไม่ไหวแล้ว ตอนน้ำท่วมหนักที่สุดระดับน้ำสูงจนถึงขอบบนของประตูบ้าน แต่น้ำจะท่วมนานแค่ 1-2 วันเท่านั้น ช่วงน้ำท่วมก็จะมีหน่วยงานนำอาหารมาแจก ส่วนข้าวของภายในบ้านก็เสียหายเกือบทั้งหมด ช่วงก่อนน้ำท่วมก็มีประกาศบอก แต่เก็บของไม่ทัน น้ำมาเร็วมาก

นายเกลี้ยง (นามสมมติ) อายุ 85 ปี

บ้านของนายเกลี้ยงอาศัยอยู่ด้วยกัน 6 คน ครอบครัวนายเกลี้ยงเป็นชาวสวนยาง ภรรยาของนายเกลี้ยงเดินไม่ค่อยได้ ต้องใช้ไม้เท้าช่วยพยุง บ้านของนายเกลี้ยงอยู่ในพื้นที่ลุ่ม สภาพเป็นแอ่งกระทะ จึงมักจะเป็นบ้านหลังแรกๆ ที่น้ำเข้าเสมอ และจะท่วมนานกว่าบ้านอื่น ทางครอบครัวจำเป็นต้องเฝ้าระวังกันเองเวลาฝนตก ไม่สามารถรอประกาศจากทางหน่วยงานได้ เมื่อครั้งน้ำท่วมในปี พ.ศ. 2553 เก็บข้าวของไม่ทัน น้ำมาเร็วมาก เลยต้องปีนขึ้นไปอยู่บนหลังคา จนกระทั่งมีคนมาช่วยพาออกไปอยู่ศูนย์อพยพ ในปี พ.ศ. 2561 จึงได้ยกเสาบ้านให้สูงขึ้นพ้นจากระดับน้ำที่เคยท่วม โดยชั้นล่างจะไม่วางข้าวของเครื่องใช้ไว้เลย คนและข้าวของเครื่องใช้จะอยู่บนชั้นสองซึ่งสูงพ้นน้ำ

ยายสายจู้ (นามสมมติ) อายุ 72 ปี

ยายสายจู้อาศัยอยู่กับสามีและหลานชาย สามีเคยรับจ้างทาสีบ้านแต่ปัจจุบันหยุดงานเพื่อมาดูแล ยายสายจู้ซึ่งประสบอุบัติเหตุรถชน ทำให้เป็นอัมพฤกษ์ มานาน 4 ปี ยายสายจู้ยังสามารถช่วยเหลือตัวเองได้บ้าง แต่ต้องใช้อุปกรณ์ในการช่วยเดิน การเดินทางไป โรงพยาบาลจะมีลูกสาวเป็นคนพาไป บ้านของยาย สายจู้ประสบปัญหาอุทกภัยแทบจะทุกปี ครั้งที่รุนแรง ที่สุดคือในปี พ.ศ. 2553 หนักสุดจนไม่กล้าที่จะอาศัย อยู่ในบ้าน ต้องอพยพไปอยู่บ้านเพื่อนนอกพื้นที่ เวลา ฝนตกหนัก เพื่อนต่างพื้นที่จะคอยฟังข่าวแล้ว โทรศัพท์มาบอก น้ำท่วมแต่ละครั้งจะท่วมเข้ามาถึง ภายในบ้าน น้ำมาเร็วแต่ก็ลดเร็ว ครั้งหลังสุดมีสิ่งของ ภายในบ้านสูญหายไปด้วย ปัจจุบันทางบ้านได้มีการ เตรียมรับมือกับอุทกภัย โดยจะพยายามวางของใช้บนที่สูงตลอดเวลา ทำให้ไม่ต้องกังวลว่าจะชนของไม่ทัน

ระยะการจัดทำแผน

นักวิจัยใช้แนวคิดการจัดการความเสี่ยงจาก สาธารณภัยโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน เป็นแนวทางใน ระยะการจัดทำแผน แนวคิดนี้เน้นให้ชุมชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการวางแผน ตัดสินใจ และกำหนดแนวทาง ในการแก้ปัญหา นักวิจัยจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม ในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2562 ณ สถานีนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง ผู้เข้าร่วม การประชุมมีจำนวนรวม 30 คน ประกอบด้วยตัวแทน กลุ่มเปราะบางและสมาชิกในครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง จำนวน 3 คน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย จำนวน 4 คน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่ เสี่ยงอุทกภัย จำนวน 16 คน เจ้าหน้าที่องค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง จำนวน 3 คน เจ้าหน้าที่สถานี

อนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง จำนวน 2 คน และผู้ทรงคุณวุฒิด้านการจัดการภัยพิบัติโดยอาศัย ชุมชนเป็นฐาน จำนวน 2 คน การประชุมใช้เทคนิคการ ระดมความคิด (brainstorming) วาระการประชุมมีดังนี้ (1) ความสำคัญของการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ของกลุ่มเปราะบางโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน โดยมี วัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนักและเสริมสร้าง วัฒนธรรมในการป้องกันภัยให้เกิดขึ้นในชุมชน (2) ความเสี่ยงอุทกภัยของตำบลพะตงในสถานการณ์ ปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความตระหนัก และตื่นตัวในการเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ (3) การ นำเสนอข้อคัดค้านพบที่ได้จากระยะการทำวิจัย และ (4) การรับฟังข้อมูลสะท้อนกลับและแสวงหาแนวทางใน การแก้ปัญหาร่วมกัน

ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ

การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนเพื่อลด ความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้ เลือกใช้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็น ช่องทางการสื่อสาร ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” (sender) และ/หรือ “สื่อบุคคล” (personal media) ในกระบวนการสื่อสาร เพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ทั้งนี้เนื่องจากการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่ม เปราะบางจำเป็นต้องอาศัยบุคลากรที่มีความเข้าใจ ทั้งด้านการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การปฐมพยาบาล ทางร่างกาย และการเยียวยาทางจิตใจ ระยะการนำแผน ไปปฏิบัติใช้เวลานาน 2 เดือน (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2562) การนำแผนไปปฏิบัติเน้นอาศัยชุมชนเป็นฐาน ผู้วิจัยอาศัยสถานีนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงาน เนื่องจาก (1) สถานี อนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง ทำงานใกล้ชิด

กับกลุ่มเปราะบางและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (2) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีฐานข้อมูล ผู้พิการและผู้สูงอายุซึ่งขึ้นทะเบียนขอรับเบี้ยยังชีพ แต่การประเมินผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีขีดความสามารถ จำกัดในการพึ่งพาตนเอง เช่น ติดบ้านหรือติดเตียงจำเป็นต้องอาศัยฐานข้อมูลของสถานีนอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง ร่วมด้วย (3) สถานีนอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง มีความรู้ความสามารถและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นในการให้บริการทางสุขภาพแก่กลุ่มเปราะบาง ทั้งในขณะ ก่อน-ระหว่าง-หลัง เกิดอุทกภัย (4) สถานีนอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง มีความประสงค์ที่จะนำข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัยไปใช้ประโยชน์เชิงแผนและนโยบาย ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานด้านการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางมีความต่อเนื่องและยั่งยืน (5) สถานีนอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง อยู่ในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย มีความเข้าใจธรรมชาติของปัญหาอุทกภัยในพื้นที่ ตลอดจนเข้าใจแนวปฏิบัติของชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการภัยพิบัติ (6) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นตระหนักและให้ความสำคัญกับการเฝ้าระวังอุทกภัยเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว การส่งเสริมบทบาทของสถานีนอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง ในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ช่วยเพิ่มกลไกและขีดความสามารถของท้องถิ่นในการรับมือเพื่อลดความสูญเสียจากภัยธรรมชาติและผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ระยะเวลาติดตามประเมินผล

ช่องทางการสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้ คืออาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน การพัฒนาช่อง

ทางการสื่อสารชุมชนในการวิจัยนี้จึงเน้นพัฒนาศักยภาพของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ “สื่อบุคคล” ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ซึ่งนักวิจัยร่วมกับสถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง และภาคีเครือข่ายการจัดการภัยพิบัติของท้องถิ่น ได้จัดการอบรมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยตำบลพะตง เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2562 โดยมีอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยตำบลพะตง เข้ารับการอบรมจำนวน 56 คน นักวิจัยสังเกตการตอบสนองของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในขณะเข้ารับการอบรมและติดตามการนำความรู้จากการอบรมไปใช้ประโยชน์ในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ระยะเวลาติดตามประเมินผลใช้เวลานาน 2 เดือน (ธันวาคม 2562-มกราคม 2563) การประเมินผลใช้วิธีการที่หลากหลาย อาทิ การสัมภาษณ์เจาะลึก ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง จำนวน 20 ครัวเรือน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านที่เข้ารับการอบรม จำนวน 20 คน และการประเมินผลผ่านการประชุมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ประจำเดือนมกราคม 2563 ซึ่งเป็นช่วงสิ้นสุดฤดูฝนของตำบลพะตง

จริยธรรมการวิจัย

การดำเนินงานวิจัยนี้ตั้งอยู่บนหลักจริยธรรมที่สำคัญ คือ หลักความเคารพในบุคคล หลักคุณประโยชน์ และหลักความยุติธรรม การเปิดเผยตัวตนของผู้ให้ข้อมูลหลักได้รับอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลหลักแล้ว ชื่อที่ปรากฏในบทความนี้เป็นนามสมมติ การสัมภาษณ์กลุ่มเปราะบางกระทำผ่านการเยี่ยมเยียนครัวเรือน

กลุ่มเปราะบาง ซึ่งได้รับอนุญาตแล้ว และสมาชิกในครัวเรือนกลุ่มเปราะบางอยู่ร่วมด้วยในขณะสัมภาษณ์ ตลอดจนมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล การสัมภาษณ์แต่ละครั้งใช้เวลาไม่เกิน 30 นาที และนัดหมายสัมภาษณ์ไม่เกิน 2 ครั้งต่อครัวเรือน

ข้อจำกัดในการดำเนินงาน

1. การดำเนินงานวิจัยนี้อยู่ในช่วงฤดูฝนของพื้นที่ นักวิจัยคำนึงถึงปฏิทินภัยพิบัติ ซึ่งปัญหาอุทกภัยมักจะเกิดในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงมกราคมของทุกปี นักวิจัยจำเป็นต้องเร่งดำเนินการให้ทันกับสถานการณ์ภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้น การดำเนินงานวิจัยให้ทันกับสถานการณ์นับเป็นการเตรียมความพร้อมชุมชนในการรับมือภัยพิบัติ

2. แม้นักวิจัยจะออกแบบขั้นตอนการดำเนินงานไว้อย่างเป็นระบบ แต่ด้วยความจำกัดของเวลาที่จะต้องดำเนินงานให้ทันกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้น งานหลายอย่างจึงจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่กันไป เช่น การสร้างสัมพันธภาพกับภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องแทบจะเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัย

3. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีฐานข้อมูลผู้พิการและผู้สูงอายุซึ่งขึ้นทะเบียนขอรับเบี้ยยังชีพ แต่การประเมินลักษณะเปราะบาง จำเป็นต้องอาศัยฐานข้อมูลของสถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตงร่วมด้วย สำหรับการจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในการวิจัยนี้ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านใช้ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ทำงานด้านสาธารณสุขของตนเองในการพิจารณาลักษณะเปราะบาง โดยจะพิจารณาจากขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติเป็นสำคัญ

ผลการศึกษา

นักวิจัยพบว่า กลุ่มเปราะบาง ซึ่งในการวิจัยนี้เน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีขีดความสามารถจำกัดในการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติ เช่น ผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีลักษณะติดบ้านหรือติดเตียง เป็นต้น กลุ่มเปราะบางเหล่านี้เป็นกลุ่มเสี่ยงที่มีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารแจ้งข่าวเตือนภัยในสถานการณ์ภัยพิบัติขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่สามารถเข้าถึงครัวเรือนกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยได้อย่างทั่วถึง ปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง ที่มักพบได้แก่ (1) ปัญหาการแจ้งข่าวเตือนภัยไม่ทั่วถึง ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เข้าถึงได้ยากมักจะได้รับข่าวแจ้งเตือนภัยช้า กระจายเสียงของท้องถิ่นเข้าได้ไม่ทั่วถึงทั้งพื้นที่และบางชุมชนไม่มีเสียงตามสาย เมื่อการสื่อสารแจ้งเตือนภัยไม่ทั่วถึงทำให้ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางเตรียมป้องกันหรือขนย้ายสิ่งของไม่ทัน (2) ปัญหาขีดความสามารถจำกัดในการตอบสนองต่อข้อมูลข่าวสารที่ได้รับ เช่น กลุ่มเปราะบางที่อาศัยอยู่ตามลำพัง ไม่รู้ว่าควรขอความช่วยเหลือจากใครเพราะเห็นว่าทุกคนก็ประสบภัยเหมือนกัน เป็นต้น (3) ปัญหาข่าวลือข้อมูลเท็จ เช่น มีข่าวลือว่าเขื่อนแตก และมีการนำภาพน้ำท่วมหนักในอดีตมาเผยแพร่ซ้ำในสื่อสังคมออนไลน์ ทำให้คนเกิดความสับสนและเข้าใจผิด ทั้งนี้ในการเผชิญกับอุทกภัยของครัวเรือนกลุ่มเปราะบางนั้น เนื่องจากตำบลพะตงเป็นพื้นที่เกิดอุทกภัยซ้ำซากครัวเรือนกลุ่มเปราะบางส่วนใหญ่มีการเตรียมความพร้อมเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เช่น การยกเสาเรือนให้สูงเหนือระดับที่น้ำเคยท่วม การปรับปรุงต่อเติมบ้านชั้น

เดียวให้เป็นบ้านสองชั้น การสร้างทำนบหรือกำแพงดินกั้นน้ำ การเปลี่ยนวัสดุก่อสร้างให้บ้านเรือนมีความคงทนแข็งแรงมากขึ้น การจัดวางหรือเก็บข้าวของไว้บนที่สูงอยู่เสมอโดยไม่ต้องรอสถานการณ์ เหล่านี้สามารถช่วยลดความเสี่ยงและความเสียหายจากอุทกภัยได้

การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้เลือกใช้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางการสื่อสาร ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” (sender) และ/หรือ “สื่อบุคคล” (personal media) ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง เนื่องจากการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางจำเป็นต้องอาศัยบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทั้งด้านการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การปฐมพยาบาลร่างกาย และการเยียวยาจิตใจ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านคือบุคคลที่ผ่านการอบรมตามหลักสูตรที่กระทรวงสาธารณสุขกำหนด มีบทบาทหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวสาธารณสุข แนะนำเผยแพร่ความรู้ วางแผนและประสานกิจกรรมพัฒนาสาธารณสุข อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านจึงมีศักยภาพที่จะให้ความช่วยเหลือและแก้ปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบางได้ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นบุคคลที่รู้จักคุ้นเคยกับครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง โดยจะคอยช่วยเหลือฟื้นฟูสมรรถนะทางร่างกายของกลุ่มเปราะบาง อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านยังรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และผู้นำชุมชน สามารถช่วยตรวจสอบข้อมูล ติดตามสถานการณ์ แจ้งข่าวเตือนภัย และช่วยประสานเพื่อให้

ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางได้รับความช่วยเหลือในสถานการณ์ภัยพิบัติได้ การส่งเสริมบทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านจากผู้สื่อข่าวสาธารณสุขในสถานการณ์ปกติ ให้รวมถึงผู้สื่อข่าวสาธารณสุขในสถานการณ์ภัยพิบัติด้วย นับเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติให้กับกลุ่มเปราะบาง และยังเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการภัยพิบัติด้วย

บทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ “สื่อบุคคล” ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง สามารถจำแนกได้เป็น ก่อน-ขณะ-หลัง เกิดอุทกภัย ดังนี้

ก่อนเกิดภัย

- 1) ตระหนักและตื่นตัวในการติดตามข่าวพยากรณ์อากาศและการแจ้งเตือนภัย
- 2) ประเมินพื้นที่เสี่ยงภัยและครัวเรือนกลุ่มเปราะบางที่มีแนวโน้มได้รับความเดือดร้อน
- 3) ช่วยบอกข่าวและเตือนภัยครัวเรือนกลุ่มเปราะบางที่มีแนวโน้มได้รับความเดือดร้อน
- 4) ช่วยประสานงานกรณีครัวเรือนกลุ่มเปราะบางต้องการความช่วยเหลือในการขนย้ายหรืออพยพ
- 5) เตือนให้ป้องกันอันตรายจากแก๊สหุงต้ม ไฟฟ้าลัดวงจร สัตว์มีพิษ และโรคที่มากับน้ำ ให้ชาร์ตแบตเตอรี่โทรศัพท์มือถือและเก็บโทรศัพท์ไว้ใกล้ตัว

ขณะเกิดภัย

- 6) ติดต่อครัวเรือนกลุ่มเปราะบางที่เดือดร้อนเพื่อสอบถามสภาพความเป็นอยู่และความปลอดภัย
- 7) นำเครื่องอุปโภคบริโภคและยาที่จำเป็นไปแจกจ่ายให้ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางที่เดือดร้อน

8) ช่วยประสานงานเจ้าหน้าที่ กรณีไม่สามารถทำการเองได้ เพื่อให้กลุ่มเปราะบางได้รับความช่วยเหลือ
หลังเกิดภัย

9) ช่วยเตือนให้ป้องกันโรคบาดทะยัก ฉีชนูมือทำเปื่อย และทำลายแหล่งเพาะลูกน้ำยุงลาย

10) ให้กำลังใจปลอบขวัญครัวเรือนกลุ่มเปราะบางที่สูญเสียหรือได้รับความเสียหายจากอุทกภัย

นักวิจัยร่วมกับ สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง เทศบาลตำบลพะตง องค์การบริหารส่วนตำบลพะตง ส่วนฝึกอบรม ศูนย์ป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยเขต 12 สงขลา และทีมช่วยเหลือเยียวยาจิตใจผู้ประสบภาวะวิกฤต โรงพยาบาลจิตเวชสงขลาราชนครินทร์ ได้ออกแบบหลักสูตรเพื่อพัฒนาศักยภาพของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ “สื่อบุคคล” ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง หลักสูตรประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญได้แก่ การจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การแจ้งเตือนภัย และการปฐมพยาบาลจิตใจเบื้องต้นในสถานการณ์ภัยพิบัติ ทั้งภาคทฤษฎี การฝึกปฏิบัติ และการฝึกซ้อมแผนบนโต๊ะ (table top exercise) ซึ่งมีลักษณะเป็นการรวมกลุ่มอภิปรายเพื่อซักซ้อมความเข้าใจ คาดการณ์ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้น และแสวงหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน โดยได้จำลองสถานการณ์เพื่อให้ได้คิดและหาคำตอบ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเข้ารับการอบรมจำนวน 56 คน ครอบคลุมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยทั้งเก้าชุมชนของตำบลพะตง ได้แก่ ชุมชนตลาด ชุมชนต้นลุง ชุมชนสวนสุขภาพ ชุมชนประธานศรีวัฒน์ ชุมชนบ้านย่านยาวออก ชุมชนบ้านคลองตง ชุมชนบ้านปลักเด และชุมชนบ้านคลองประตู่

ภายหลังเสร็จสิ้นการอบรม ประธานอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ได้ประกาศเจตนารมณ์ที่จะนำอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านปฏิบัติบทบาทในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ “สื่อบุคคล” ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง โดย (1) จะช่วยกันจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย เพื่อให้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ตลอดจนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีข้อมูลติดต่อกับกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ (2) จะช่วยกันเยี่ยมเยียนครัวเรือนกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย เพื่อสื่อสารแนะนำการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ และเนื่องจากในช่วงดำเนินการวิจัยเป็นช่วงฤดูมรสุม กรมอุตุนิยมวิทยามีประกาศแจ้งเตือนภัยขอให้ระวังอันตรายจากฝนตกหนักถึงหนักมาก และฝนที่ตกสะสมในพื้นที่ซึ่งอาจทำให้เกิดน้ำท่วมฉับพลันและน้ำป่าไหลหลาก นักวิจัยจึงได้ลงพื้นที่เพื่อติดตามการดำเนินงานของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านตามที่ได้ประกาศเจตนารมณ์ไว้ ได้ผลดังนี้

1. การจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยพบว่าอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านใช้ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการทำงานด้านสาธารณสุขของตนเอง ผสมกับประสบการณ์ในการทำงานกับกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ ทำการประเมินลักษณะความเปราะบาง คัดกรองบุคคลซึ่งอยู่ในภาวะพึ่งพิงหรือมีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการพึ่งพาตนเองเมื่อยามเผชิญภัย จำนวนกลุ่มเปราะบางที่ได้ รวม 80 คน ประโยชน์จากการจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ช่วยให้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน สถานีอนามัยเฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง

และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีข้อมูลซึ่งเป็นปัจจุบัน ในการติดต่อสื่อสารกับกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ ภัยพิบัติและกรณีเกิดเหตุฉุกเฉินอื่นๆ การจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางเป็นการกระตุ้นให้เกิดความตระหนักถึงการเตรียมความพร้อมในการลด ความเสี่ยงจากภัยพิบัติ และช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรม การป้องกันภัยให้เกิดขึ้นในชุมชน

2. การเยี่ยมชมครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง ในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยเพื่อสื่อสารแนะนำการเตรียม ความพร้อมรับมือภัยพิบัติของอาสาสมัครสาธารณสุข ประจำหมู่บ้านในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ “สื่อบุคคล” ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ของกลุ่มเปราะบาง พบจุดแข็ง (strength) และจุดอ่อน (weakness) ดังนี้

จุดแข็ง

(1) การสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ ของกลุ่มเปราะบางเป็นการสื่อสารที่ให้ความสำคัญ กับการเข้าถึงข้อมูล (accessibility) ของผู้รับสารใน การวิจัยนี้คือ กลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง และเน้นใช้ศักยภาพของภาคประชาชนเป็นช่องทาง ในการสื่อสาร ในการวิจัยนี้คือ อาสาสมัครสาธารณสุข ประจำหมู่บ้าน ซึ่งถือเป็นสื่อขนาดเล็ก สามารถส่งเสริม การมีส่วนร่วมของภาคประชาชนได้ดี (participatory communication)

(2) การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชน โดยอาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านใน ฐานะผู้ส่งสาร และ/หรือ สื่อบุคคล ทำให้การสื่อสารที่ เกิดขึ้นเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (face-to-face communication) เป็นการสื่อสารสองทาง (two-way communication) และเป็นการสื่อสารในเวลาจริง

(real-time communication) ซึ่งผู้รับสารในที่นี้คือ กลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง ผู้ส่งสาร ในที่นี้คือ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน สามารถโต้ตอบกลับกันได้ทันที (interactive) ทั้ง อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ สถานะและ บทบาทของกลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่ม เปราะบาง ซึ่งเดิมเป็น “ผู้รับ” (passive audience) สามารถสลับเป็นผู้สะท้อนข้อมูลกลับ (active audience) นับเป็นการเสริมพลัง (empowerment) ให้กับกลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง

(3) การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนโดย อาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่อง ทางการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของ กลุ่มเปราะบาง ช่วยให้ทิศทางการไหลเวียนของข้อมูล ข่าวสารมีความหลากหลาย (multiplicity) เป็นไปได้ ทั้งจากบนลงล่าง (top-down) เช่น อาสาสมัครสาธารณสุข ประจำหมู่บ้านนำข้อมูลข่าวสารจากสถานีอนามัย เฉลิมพระเกียรติฯ ตำบลพะตง ไปถึงครัวเรือนกลุ่ม เปราะบาง จากล่างขึ้นบน (bottom-up) เช่น อาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้านนำข้อมูลสะท้อนกลับจาก ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางไปยังองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นเพื่อปรับปรุงมาตรการรองรับกลุ่มเปราะบาง ในสถานการณ์ภัยพิบัติให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และ ในแนวนอน (horizontal) หรือการสื่อสารที่กระตุ้นให้ เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เช่น อาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยมีการ รับและส่งข้อมูลข่าวสารระหว่างกันในชุมชนหรือตำบล นอกจากนี้ทิศทางการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารยังเป็นไปได้ทั้งจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน (outside-in) เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านนำข้อมูลข่าวสาร

จากกรมอุตุนิยมวิทยาไปแจ้งข่าวเตือนภัยกลุ่มเปราะบาง และครัวเรือนกลุ่มเปราะบางเพื่อเตรียมพร้อมรับมือภัยพิบัติ หรือจากชุมชนออกสู่ภายนอก (inside-out) เช่น การที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านมีโอกาสได้เข้าร่วมในการประชุมสาธารณสุขระดับอำเภอหรือจังหวัด สามารถช่วยสะท้อนข้อมูลปัญหาและความต้องการของชุมชนไปสู่แนวปฏิบัติในระดับอำเภอและจังหวัดได้

(4) แนวปฏิบัติของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ได้รับการพัฒนาขึ้นบนฐานความรู้ความเข้าใจความเสี่ยงภัยพิบัติของตำบลพะตง และการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ (decentralization) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เนื้อหาของสาร (message) ที่ส่งไปถึงกลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่มเปราะบางจึงเน้นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น (locality) การเตรียมความพร้อมรับมือมีความสอดคล้องกับความรู้และประสบการณ์ของชุมชน ทำให้ง่ายต่อการยอมรับของประชาชน

(5) กระบวนการสื่อสารชุมชนโดยอาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางในการสื่อสาร เป็นการสื่อสารที่มีความยืดหยุ่นสูง สื่อบุคคลในการวิจัยนี้คือ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน สามารถปรับวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมกับผู้รับสารแต่ละคนได้ อีกทั้งยังสามารถปรับวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมกับวิถีท้องถิ่น และใช้ภาษาถิ่นในการสื่อสารได้ (informal, flexible and local style) ซึ่งเป็นประโยชน์ทำให้ผู้รับสาร ในที่นี้คือกลุ่มเปราะบางและครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง สามารถเข้าใจการสื่อสารได้ง่ายขึ้น

จุดอ่อน

(1) อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ในฐานะผู้ส่งสาร และ/หรือ สื่อบุคคล ไม่สามารถส่ง "สาร" (message) ไปยังผู้รับสารจำนวนมาก (mass) ได้ในเวลาจำกัด และเป็นการยากที่จะควบคุมความคงเส้นคงวา หรือความครบถ้วนของเนื้อหาสาร

(2) อิทธิพลของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในฐานะ "ผู้ส่งสาร" และ/หรือ "สื่อบุคคล" ขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์ บุคลิกภาพ ความน่าเชื่อถือ ความดึงดูดใจ และทักษะในการสื่อสารของแต่ละบุคคล

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาของทางการสื่อสารชุมชนโดยอาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในฐานะผู้ส่งสาร และ/หรือ สื่อบุคคล ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้ (1) ช่วยเสริมพลังชุมชน เพิ่มขีดความสามารถในการรับมือและปรับตัวเพื่อลดความสูญเสียจากภัยธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (2) เสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของกลุ่มเปราะบาง และ (3) ส่งเสริมให้ชุมชนเห็นความสำคัญของกลุ่มเปราะบาง นับเป็นการช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมในอีกทางหนึ่ง

อภิปรายผล

นักวิจัยใช้กรอบเซนไดเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ พ.ศ. 2558-2573 และแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ในการอภิปรายผล ดังนี้

กรอบเซนไดเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ พ.ศ. 2558-2573 มองว่า ผลกระทบจากภัยพิบัติสามารถบริหารจัดการได้โดยไม่ต้องรอให้ภัยพิบัติเกิดขึ้นก่อน

โดยการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติเป็นการดำเนินงานเชิงรุก มุ่งเน้นการลดปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงก่อนที่ภัยพิบัติจะเกิดขึ้น แม้การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติจะสามารถดำเนินการได้ในทุกระยะของการจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ แต่ในการดำเนินการก่อนเกิดภัย จะให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการป้องกันและลดผลกระทบ เป้าหมายที่สำคัญคือ ป้องกันความเสี่ยงใหม่และลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีอยู่เดิม (Department of Disaster Prevention and Mitigation, Ministry of Interior Thailand, 2014) สำหรับการวิจัยนี้ ภารกิจในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติตามกรอบเซนไดมีดังนี้ (1) กระบวนการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีขีดความสามารถจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ตั้งอยู่บนฐานความเข้าใจความเสี่ยงจากอุทกภัยของตำบลพะตง ทั้งความเปราะบาง (vulnerability) ศักยภาพ (capacity) ความล่อแหลม (exposure) และลักษณะของภัยที่อาจเกิดขึ้น นักวิจัยใช้กรอบการประเมินความเสี่ยงตามมาตรฐาน ISO 31000 เป็นแนวทางในการออกแบบคำถามเพื่อศึกษาปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง คำถามที่ใช้้นอกจากจะทำให้ให้นักวิจัยพบปัญหาด้านการสื่อสารในสถานการณ์ภัยพิบัติของครัวเรือนกลุ่มเปราะบางแล้ว ยังช่วยในการทำความเข้าใจความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางด้วย (2) กระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้อาศัยชุมชนเป็นฐาน เป็นการพัฒนาช่องทางสื่อสารชุมชนโดยส่งเสริมบทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในฐานะผู้ส่งสารและ/หรือสื่อบุคคล นับเป็น

การเพิ่มกลไกภาคประชาชนในการรับมือภัยพิบัติเพื่อลดความสูญเสียจากภัยธรรมชาติและผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (3) การวิจัยนี้มีการลงทุนในด้านารลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติ โดยเน้นการลงทุนแบบที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้าง (non-structural measure) ได้แก่ การจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านใช้ความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการทำงานด้านสาธารณสุขของตนเอง ผสมกับประสบการณ์ในการทำงานกับผู้พิการและผู้สูงอายุในพื้นที่ ทำการประเมินลักษณะความเปราะบาง โดยเน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีลักษณะติดบ้านติดเตียงเป็นสำคัญ การจัดทำฐานข้อมูลกลุ่มเปราะบางของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านช่วยให้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีข้อมูลซึ่งเป็นปัจจุบันในการติดต่อสื่อสารกลุ่มเปราะบางในสถานการณ์ภัยพิบัติ และ (4) การวิจัยนี้ทำการพัฒนาศักยภาพของทุนมนุษย์ในกระบวนการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง หลักสูตรการอบรมอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญสามด้าน ได้แก่ การจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การแจ้งเตือนภัย และการปฐมพยาบาลจิตใจเบื้องต้นในสถานการณ์ภัยพิบัติ ทั้งภาคทฤษฎี การฝึกปฏิบัติ และการฝึกซ้อมแผนบนโต๊ะ ซึ่งไม่ว่าในที่สุดแล้ว จะเกิดอุทกภัยขึ้นในพื้นที่หรือไม่ก็ตาม แต่การพัฒนาทุนมนุษย์เป็นการลงทุนที่คุ้มค่าเสมอ

สำหรับแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนา นั้น Pravichai (2000) อธิบายว่า การสื่อสารเพื่อการพัฒนา หมายถึง การสื่อสารที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนให้

กระบวนการพัฒนาบรรลุป้าหมาย เป็นการสื่อสารในเชิงประยุกต์ที่มีหลักการและแนวทางการปฏิบัติในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและแนวความคิดต่างๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ซึ่งจะต้องผสมผสานการใช้สื่อประเภทต่างๆ อย่างมีระบบ เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนสนใจในประเด็นปัญหาเฉพาะเรื่อง รวมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาคด้วยการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดการความเสี่ยงจากสาธารณภัยโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน เนื่องจากการสื่อสารเกี่ยวกับความเสี่ยงหรือการให้ข้อมูลกับสาธารณชนเกี่ยวกับกระบวนการและผลของการประเมินความเสี่ยง เป็นกุญแจสำคัญที่จะทำให้คนในสังคมมีความรู้ความเข้าใจที่ดีขึ้นเกี่ยวกับสภาพความเสี่ยง รวมทั้งยังเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการวางแผนรับมือเหตุฉุกเฉิน การเตือนภัยล่วงหน้า การเตรียมความพร้อมและการเผชิญภัย การป้องกันและการลดผลกระทบ การฟื้นฟูและการซ่อมสร้างร่วมกัน (Kaewthep, 2007) ในการวิจัยนี้ การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนโดยอาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางการสื่อสาร ในฐานะผู้ส่งสารและ/หรือ สื่อบุคคล เป็นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาโดยกระบวนการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้มีลักษณะดังนี้ (ก) ชุมชนและเครือข่ายด้านการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยของท้องถิ่นเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการสื่อสาร (ข) เนื้อหาของสารได้รับการจัดทำขึ้นบนฐานความเข้าใจในความเสี่ยงภัยพิบัติของตำบลพะตง (ค) เนื้อหาของสารสอดคล้องกับวิถีภูมิปัญญา และประสบการณ์ของชุมชนในการเตรียม

ความพร้อมรับมือกับภัยพิบัติ และ (ง) ใช้ศักยภาพของชุมชนและภาคประชาชนเป็นช่องทางในการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง

สรุป

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากอุทกภัยของผู้พิการและผู้สูงอายุในตำบลพะตง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 5 ระยะ ได้แก่ ระยะเตรียมการ ระยะการทำวิจัย ระยะการจัดทำแผน ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ และระยะการติดตามประเมินผล กลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้เน้นผู้พิการและผู้สูงอายุที่มีขีดความสามารถจำกัดในการพึ่งพาตนเองในยามเผชิญภัยพิบัติ เช่น ผู้พิการและผู้สูงอายุติดบ้านติดเตียง เป็นต้น ผลการวิจัยพบว่า ตำบลพะตงเป็นพื้นที่ที่ประสบอุทกภัยซ้ำซาก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในตำบลพะตงให้ความสำคัญกับการป้องกันบรรเทาสาธารณภัยโดยเฉพาะอุทกภัย วาตภัย และดินถล่ม โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำแผนบูรณาการเพื่อป้องกันบรรเทาสาธารณภัย แต่ที่ผ่านมาแผนป้องกันบรรเทาสาธารณภัยขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่มีมาตรการรองรับกลุ่มเปราะบางอย่างเป็นรูปธรรม ตลอดจนช่องทางการสื่อสารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในสถานการณ์ภัยพิบัติ อาทิ รถประชาสัมพันธ์ บ้ายประชาสัมพันธ์ วิทยูเครื่องแดง หอกระจายข่าว และเครือข่ายสื่อสังคมออนไลน์ ยังไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มเปราะบางในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยได้อย่างทั่วถึง การพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความ

เสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในการวิจัยนี้ เลือกใช้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางในการสื่อสาร เนื่องจากการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางจำเป็นต้องอาศัยบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทั้งด้านการจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การปฐมพยาบาลทางร่างกาย และการเยียวยาจิตใจ อีกทั้งอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านยังมีศักยภาพในการช่วยแก้ปัญหาหรือลดช่องว่างด้านการสื่อสารที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนกลุ่มเปราะบางได้ ทั้งปัญหาจากการสื่อสารแจ้งเตือนภัยไม่ทั่วถึง ปัญหาจากความเพิกเฉยไม่ตระหนักถึงความเร่งด่วนของการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ ปัญหาจากขีดความสามารถจำกัดในการเตรียมความพร้อมรับมือภัยพิบัติ และปัญหาจากข่าวลือข่าวเท็จเกี่ยวกับสถานการณ์ภัยพิบัติ อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นบุคคลที่รู้จักคุ้นเคยกับครัวเรือนกลุ่มเปราะบาง เป็นบุคคลที่กลุ่มเปราะบางให้ความนับถือและไว้วางใจ อีกทั้งอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านยังรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น และผู้นำชุมชน สามารถช่วยตรวจสอบข้อมูล ติดตามสถานการณ์ แจ้งข่าวเตือนภัย และช่วยประสานเพื่อให้ครัวเรือนกลุ่มเปราะบางได้รับความช่วยเหลือในสถานการณ์ภัยพิบัติได้

การวิจัยนี้ได้จัดอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในพื้นที่เสี่ยงอุทกภัย และได้ติดตามการปฏิบัติบทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง พบว่าการอาศัยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นช่องทางการสื่อสาร ในฐานะ “ผู้ส่งสาร” และ/หรือ

“สื่อบุคคล” มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนดังนี้ จุดแข็งที่สำคัญคือ สื่อบุคคลมีความยืดหยุ่นสูง สามารถปรับตัวได้ตามความเหมาะสมของผู้รับสารแต่ละบุคคล และสามารถปรับการสื่อสารไปตามวิถีและสำเนียงของท้องถิ่นได้ ซึ่งเหมาะสมกับกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ชนบทของไทย ส่วนจุดอ่อนที่สำคัญคือ ไม่สามารถควบคุมความคงเส้นคงวาและความครบถ้วนของเนื้อหาสารได้อย่างสมบูรณ์ ผู้ทำหน้าที่สื่อบุคคลแต่ละคนมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติบทบาทแตกต่างกัน ความสามารถของสื่อบุคคลขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์ บุคลิกภาพ ความน่าเชื่อถือ ความตั้งใจ และทักษะในการสื่อสาร อย่างไรก็ตามการพัฒนาช่องทางการสื่อสารชุมชนโดยอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในฐานะผู้ส่งสาร และ/หรือ สื่อบุคคล ในกระบวนการสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง มีประโยชน์ดังนี้ (1) ช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรมการป้องกันภัยให้เกิดขึ้นในชุมชน (2) ช่วยเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในการรับมือและปรับตัวเพื่อลดความสูญเสียและเสียหายจากภัยพิบัติ และ (3) ช่วยเพิ่มกลไกการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติที่มีประสิทธิภาพ โดยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ความตระหนัก และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรับมือภัยพิบัติ

ข้อเสนอแนะ

นักวิจัยเสนอว่า กระบวนการสื่อสารชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง นอกจากจะอาศัยระบบการสื่อสารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแล้ว ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนด้วย เช่น การพัฒนาทุนมนุษย์เป็นช่องทางการสื่อสารชุมชน ซึ่งทุนมนุษย์จะมีความยืดหยุ่นสูง

สามารถปรับการสื่อสารให้เหมาะสมกับกลุ่มเปราะบางแต่ละครัวเรือนได้ง่าย แนวทางการพัฒนาศักยภาพของทุนมนุษย์เพื่อเป็นช่องทางการสื่อสารชุมชนในการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางครอบคลุมเนื้อหาอย่างน้อยสามด้าน ได้แก่ การจัดการภัยพิบัติเชิงพื้นที่ การแจ้งเตือนภัย และปฐมพยาบาลจิตใจเบื้องต้นในสถานการณ์ภัยพิบัติ ทั้งภาคทฤษฎี การฝึกปฏิบัติ และการฝึกซ้อมแผน นอกจากนี้ นักวิจัยเสนอว่า การพัฒนาแนวคิดและกระบวนการสื่อสารโดยอาศัยชุมชนเป็นฐานเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบาง ควรมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้

(1) ชุมชนควรมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนและอาสาสมัครชุมชน ทำหน้าที่ขับเคลื่อนแผนป้องกันภัยพิบัติของชุมชน แม้ว่าชุมชนในยุคปัจจุบันจะไม่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ แต่การจัดการความเสี่ยงโดยอาศัยชุมชนเป็นฐาน ตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและบรรเทาปัญหาของชุมชน ชุมชนพยายามพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด

(2) ชุมชนควรมีการสร้างเครือข่ายในการจัดการความเสี่ยงภัยพิบัติของชุมชน โดยการร่วมกันทำแผนเตรียมการรับมือภัยพิบัติ การสร้างเครือข่ายกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภายนอก ตลอดจนการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะในสถานการณ์วิกฤต หลายองค์กรหมายถึงหลายผู้นำ หลายแหล่งทรัพยากร หลายทักษะ ความชำนาญ โดยหน่วยงานรัฐ มูลนิธิ สถาบันอุดมศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน อาจให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ วิชาการ ด้านเทคนิค เครื่องมือ อุปกรณ์

หรือด้านกฎหมาย ตลอดจนการพัฒนา ความสามารถของชุมชนในการลดความเสี่ยงต่อการเกิดภัยพิบัติ และเพิ่มขีดความสามารถในการจัดการภัยพิบัติ การจัดการภัยพิบัติไม่สามารถทำงานตามลำพัง ต้องมีการประสานงานกันอย่างสม่ำเสมอ การเชื่อมโยงเครือข่ายจะทำให้ทุกฝ่ายทุกหน่วยงานมีความเข้มแข็งไปด้วยกัน ในประเด็นนี้ มีข้อควรพิจารณาประการหนึ่งคือ หากองค์กรชุมชนไม่เข้มแข็ง หน่วยงานภายนอกอาจกลายเป็นผู้กำหนดวาระหรือมาตรการรับมือภัยพิบัติของชุมชน

(3) ชุมชนควรมีการจัดทำระบบข้อมูลและแผนป้องกันบรรเทาสาธารณภัยของชุมชน ทำการสำรวจข้อมูลด้านต่างๆ เพื่อประเมินทั้งศักยภาพและความเสี่ยงภัยของชุมชน ตลอดจนสำรวจข้อมูลกลุ่มเปราะบาง เช่น เด็ก สตรีมีครรภ์ คนชรา ผู้พิการ หรือพื้นที่เปราะบางในชุมชน เช่น พื้นที่ห่างไกล พื้นที่เข้าถึงได้ยาก เพื่อนำข้อมูลมาจัดทำแผนป้องกันและบรรเทาสาธารณภัยของชุมชน โดยปรับปรุงระบบข้อมูลและแผนป้องกันบรรเทาสาธารณภัยของชุมชนเป็นประจำทุกปีก่อนเข้าสู่ช่วงปฏิทินภัยพิบัติ

(4) การเสริมสร้างวัฒนธรรมในการป้องกันภัยให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยอาศัยการสื่อสารที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวต่อสถานการณ์ ชุมชนควรมีการฝึกซ้อมแผนเผชิญเหตุและการอพยพผู้คนเป็นประจำทุกปี เช่น การนำแผนไปฝึกซ้อมบนโต๊ะ หรือฝึกปฏิบัติให้สมาชิกได้ปฏิบัติตามแผนโดยมีการจำลองสถานการณ์ให้เหมือนจริง (field train exercise) แล้วนำจุดบกพร่องเพื่อนำมาแก้ไข ตลอดจนมีการจัดหาอุปกรณ์ป้องกันบรรเทาสาธารณภัยประจำชุมชน รวมทั้งระดมทีมงานออกไปปฏิบัติช่วยเหลือในพื้นที่ภัยพิบัติ

อื่นๆ การมีปฏิบัติการเหล่านี้บ่อยๆ และเป็นประจำในอีกแง่หนึ่งก็คือ การประกอบสร้างให้เรื่องภัยพิบัติเป็น “ความจริง” ในชีวิตประจำวันของชุมชน และตอกย้ำมิให้เกิดความประมาทขึ้นนั่นเอง

คำขอบคุณ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง การสื่อสารเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติของกลุ่มเปราะบางในชนบท ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณเงินรายได้ มหาวิทยาลัยทักษิณ ประจำปี พ.ศ. 2562 นักวิจัยขอขอบคุณมหาวิทยาลัยทักษิณสำหรับทุนอุดหนุนการวิจัย และขอบคุณนิสิตสาขาวิชาการบริหารและพัฒนารัฐบาล คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ซึ่งมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- Cheungsatiansup, K. (2016). *Community instrument for disaster management training handbook*. Nonthaburi: Suksala. (in Thai)
- Department of Disaster Prevention and Mitigation, Ministry of Interior Thailand. (2013). *Disaster risk reduction*. Retrieved March 20, 2019, from http://www.disaster.go.th/upload/download/file_attach/58a6b30b90d96.pdf (in Thai)
- Department of Disaster Prevention and Mitigation, Ministry of Interior Thailand. (2014). *Disaster risk reduction for sustainable development*. Retrieved October 11, 2019, from https://www.adpc.net/igo/category/ID780/doc/2015-mqh7Lx-ADPC-DRR_in_Development_Guideline_2014_THAI.PDF (in Thai)
- Kaewthep, K. (2007). Rewind and forward communication for development in Thailand. *Journal of Mass Communication Chiang Mai University*, 1(1), 1-30. (in Thai)
- Patong Subdistrict Administrative Organization. (2019). *Action plan in flood, storm and land slide prevention and mitigation 2019*. Songkhla: Office of the Chief Administrator of Patong Subdistrict Administrative Organization. (in Thai)
- Pravichai, D. (2000). *Communication for development*. Bangkok: Bangkok University. (in Thai)
- Srinoul, N., & Kheovichai, K. (2019). The development of self-management model of health innovation to strengthen community. *Inthaninthaksin Journal*, 14(1), 93-119. (in Thai)
- Witoontat, S., Reyes, M. C., & Sarsycki, M. (2016). *Disaster risk assessment guideline*. Bangkok: United Nations Development Programme Thailand. (in Thai)